

اهمیت و آثار کسب حلال از دیدگاه اسلام

حجت الاسلام والمسلمین روح‌الله شریعتی*

اشاره

یکی از موضوعاتی که در جای‌جای منابع اسلامی و برخی علوم اسلامی مانند فقه، حقوق و اخلاق وارد شده، ضرورت کسب حلال و ممنوعیت کسب حرام است. روشن است که کسب حرام، مشکلات و پیامدهایی برای فرد و جامعه ایجاد می‌کند و به همین دلیل، دین، نسبت به آن بی‌تفاوت نیست. گفتنی است، حتی فارغ از دین و اعتقاد افراد نیز در همه کیش‌ها و فرهنگ‌ها، محدودیت‌هایی برای کسب وجود دارد. در این نوشتار، کسب حلال از دیدگاه اسلام مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تعریف و گستره کسب حلال

کسب حلال، کسبی است که از نظر شرع و عقل مجاز باشد. افزون بر این، هر کسبی که در اصل، مجاز و مشروع است، ولی از نگاه شرع یا عقل، شرایط لازم در آن رعایت نشود نیز غیر مشروع است؛ مثلاً خرید و فروش مجاز است؛ ولی خرید و فروش مشروب، مشروع نیست. در دید فقهی، هر کسب غیر حرامی، مجاز است؛ یعنی چه

---

* عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

واجب یا مستحب باشد و چه مباح و حتی مکروه، همه در شمار کسب حلال است. البته بدیهی است که از نگاه اخلاقی، چه بسا کسب مکروه نیز، زیبنده یک فرد مؤمن نباشد؛ چه این‌که هر اندازه درجه ایمان شخص بالاتر رود، توقع رعایت توصیه‌های دینی از فرد بیشتر است.

اسلام، در موضوع طلب کسب و یا به دنبال کار و روزی بودن، مانند بسیاری از موضوعات دیگر، میانه‌روی را قبول کرده و افراط و تفریط را نمی‌پذیرد. افراط در کسب، به معنای حرص بیش از حد برای کار و تلاش است؛ به گونه‌ای که امور دیگر انسان، مانند ارتباط با خدا، خانواده، خویشان و دیگران را تحت تأثیر قرار دهد. تفریط نیز به معنای بی‌کاری، کم‌کاری و گذران عمر با اعمال بی‌هوده و بی‌نتیجه است. از دید اسلام، هر دو مذموم است. در کتاب‌های روایی، بابی با عنوان «الإقتصادُ (یا الإجمالُ) فی طلبِ الرزقِ» وجود دارد که گویای این مطلب است.

۱. پرهیز از تفریط در طلب کسب

تفریط، به معنای کوتاهی در طلب روزی و از پی آن نرفتن است. در این جا به نکاتی چند اشاره می‌کنیم:

- لزوم داشتن کسب‌وکار

قبل از هر چیز، گفتنی است که اسلام بر این موضوع، بسیار پافشاری و اصرار دارد که افراد به دنبال کسب‌وکاری باشند و حتی المقدور بی‌کار نباشند. پیامبران الهی، هر کدام کاری برای خویش داشتند و دیگران را نیز به کار تشویق می‌کردند. از امیر مؤمنان علیه السلام روایت شده است که خدا به داود خطاب کرد: تو بنده خوبی هستی؛ به جز این‌که از بیت‌المال می‌خوری و با دست کاری نمی‌کنی. داود چهل شبانه‌روز گریه و تضرع داشت تا آن‌که خدا آهن را بر دستانش نرم کرد و روزی یک زره می‌بافت و از بیت‌المال بی‌نیاز شد.^۱ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ الْعَبْدَ النَّوَامَ الْفَارِعَ»^۲ خداوند به بنده بی‌کار پُر خواب با نگاه غضب‌آلود نگاه می‌کند.

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، بیروت: دارالاضواء، چاپ سوم، ۱۴۰۵ق، ج ۵، ص ۷۴.

۲. حرّ عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، قم: مؤسسه آل‌البیت، چاپ اول، ۱۴۱۲ق، ج ۱۷، ص ۵۸.

- تشویق به کار

خداوند در جای جای قرآن مجید مؤمنان را به دنبال کسب و روزی رفتن تشویق می‌فرماید؛ چنان‌که عباراتی مانند «أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ»، گویای این نکته است.^۱ افزون بر این، رهبران دینی مسلمانان با بی‌کاری مبارزه می‌کردند و افرادی را که به کار مشغول بودند و با دست‌رنج خود معیشت خانواده خویش را به دست می‌آوردند، تشویق می‌کردند؛ چنان‌که در روایت است: «الشَّاحِصُ فِي طَلَبِ الرِّزْقِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»^۲ کسی که در جست‌وجوی روزی باشد، چونان مجاهد در راه خدا است. در تاریخ وارد شده که پیامبر ﷺ از جنگ تبوک برمی‌گشتند. سعد انصاری به استقبال ایشان آمده بود. حضرت دیدند دست‌های او پینه بسته است. وقتی علت را جویا شدند، گفت: در اثر کار برای نفقه عیالم چنین شده است. پیامبر خدا دست او را بوسید و فرمود: این دستی است که هرگز آتش با آن تماس نمی‌گیرد.^۳

اگر آحاد مسلمانان در جامعه اسلامی با این فرهنگ متعالی آشنا شوند، یعنی بی‌کاری را ننگ دانسته و فضیلت را در کار و امرار معاش با دست‌رنج خویش بدانند و هیچ کاری را عار و ننگ ندانند، هیچ کس بی‌کار نمی‌ماند. امام صادق علیه السلام در جمله‌ای حیا نداشتن از به دنبال کار رفتن را فضیلت دانسته، آثاری را برای آن ذکر می‌نماید: «مَنْ لَمْ يَسْتَحِ فِي طَلَبِ الْمَعَاشِ خَفَّتْ مَعُونَتُهُ وَ رُخِيَ بَالُهُ وَ نُعِمَ عِيَالُهُ؛ هر کس از به دنبال معاش رفتن حیا نداشته باشد، هزینه زندگی‌اش سبک شده، آسوده خاطر گشته و عیالش از نعمت بهره‌مند می‌گردند.» پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز در این باره فرموده است: «إِنَّ النَّفْسَ إِذَا أَحْرَزَتْ قَوَّتَهَا إِسْتَقْرَرَتْ؛ نفس انسانی، زمانی که قوت و نیاز خود را به دست آورد، آرامش پیدا می‌کند.» در ادبیات فارسی نیز آمده است: «هر که نان از عمل خویش خورد، منت حاتم طائی نبرد.»

۱. رک: بقره، آیه ۱۹۸؛ اسراء، آیه ۱۲ و ۶۶؛ قصص، آیه ۷۳؛ فاطر، آیه ۱۲.

۲. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۳، ص ۱۷.

۳. خطیب بغدادی، تاریخ بغداد، بیروت: نشر دار الکتب العلمیة، بی تا، ج ۷، ص ۳۴۲.

۴. حرّ عاملی، وسائل الشیعة، پیشین، ج ۱۶، ص ۱۰.

۵. کلینی، الکافی، پیشین، ج ۵، ص ۸۹.

نکته دیگر این‌که زیر بار منت دیگران رفتن که معمولاً با خواری همراه است، آزادی و آسایش را نیز از انسان می‌گیرد.

ناگفته پیدا است، امروزه وظیفه حکومت‌ها، اتخاذ سیاست‌هایی است که در سایه آن، همه افراد بتوانند به شغلی آبرومند و متناسب با خود دست یابند؛ البته این موضوع باعث نمی‌شود که شخص، عدم سیاست‌گذاری حکومت را بهانه بی‌کاری خود قرار دهد. به همین دلیل، چنان‌که از روایات استفاده می‌شود، آنچه مهم است، داشتن کسب و روزی حلال است و نه صرفاً توجه به این مطلب که آیا این کسب با شأن خانوادگی فرد سازش دارد یا خیر؟ چه این‌که اصل کسب درآمد حلال و پرهیز از تکدی‌گری و اظهار کوچکی در برابر دیگران، از شأنیت و نوع کار مهم‌تر است؛ چنان‌که منظور از حیا نکردن دز طلب معاش که در روایات آمده، همین است.

- تکدی‌گری از نگاه دین

یادآوری این نکته لازم است که برخی افراد در اثر بی‌کاری، نفس خویش را حقیر شمرده، به تکدی‌گری و به اصطلاح گدایی، رو می‌آورند تا از دست‌رنج دیگران بهره مند شوند. اسلام با این عمل نیز به شدت برخورد کرده است.

پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: «لَا نَ يَأْخُذُ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ فَيُحْتَطَبَ عَلَى ظَهْرِهِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَأْتِيَ رَجُلًا أَعْطَاهُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَيَسْأَلُهُ؛^۱ چنانچه یکی از شما ریسمانش را بردارد و همیزم بر پشتش بار کند و بیاورد، بهتر است از این‌که نزد فردی که خدا از فضلش [اموالی] به او داده، رود و از او [چیزی] بخواهد؛ چه به او بدهد، چه ندهد.»

دست طمع که پیش کسان می‌کنی دراز پل بسته‌ای که بگذری از آبروی خویش پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرموده‌اند: «مَلْعُونٌ مَنْ أَلْقَى كَلَّهُ عَلَى النَّاسِ؛ لعنت شده است، کسی که بار [زندگی‌اش] را بر دوش مردم اندازد.»^۲ در روایت است: وقتی امیر مؤمنان علیه‌السلام در مورد فردی سؤال کردند، به ایشان گفتند: نیازمندی او را فرا گرفته. پرسیدند: پس او چه می‌کند؟ گفتند: در خانه، تنها عبادت خدا را انجام می‌دهد. فرمودند: روزی‌اش از کجا می‌

۱. فیض کاشانی، محسن، محجة البیضاء، قم: نشر جامعه مدرسین، چاپ دوم، ج ۳، ص ۱۴۱.

۲. کلینی، الکافی، پیشین، ج ۵، ص ۷۲.

رسد؟ گفتند: از طرف برخی برادران دینی‌اش. فرمودند: به خدا قسم! کسی که روزی او را می‌دهد، بیش از او در عبادت خدا است.^۱

در روایت است که محمد بن منکدر می‌گوید: محمد بن علی الباقر علیه السلام را دیدم. خواستم موعظه‌اش کنم؛ او مرا موعظه کرد. گفتند: چه شد؟ گفت: در ساعتی گرم از روز، به اطراف مدینه رفتم. دیدم که ایشان که فردی تنومند بود، از خستگی کار در مزرعه عرق ریخته و بر دو غلام سیاه تکیه کرده بود. پیش خود گفتم: سبحان الله، بزرگی از بزرگان قریش در این ساعت به این حالت در طلب دنیا است؛ باید او را موعظه کنم. نزدیک رفتم و سلام کردم. در حالی که عرق می‌ریخت، جوابم را داد. گفتم: شما بزرگی از بزرگان قریش‌اید و در این حالت، در این ساعت گرم به دنبال دنیا بگردید. اگر مرگ شما در این حال برسد، چه می‌کنید؟ فرمود: اگر در این حال مرگ من برسد، در حالی از دنیا رفته‌ام که طاعتی از طاعات خدا را انجام می‌دادم که خود و عیالم را از این که از تو و مردم چیزی بخواهیم، باز داشته‌ام. هر آینه می‌ترسم که مرگ مرا در حال معصیت دریابد. گفتم: راست می‌گویید. خواستم موعظه‌تان کنم؛ [اما] شما مرا موعظه کردید.^۲

- مشاوره شغلی

نکته حائز اهمیت این که چون اغلب جوانان، جرأت ورود به کسب‌هایی همچون تجارت و کشاورزی را نداشته یا با برخی کسب‌وکارها آشنایی کامل ندارند، لازم است توسط افرادی که سال‌های سال در کسب‌های حلال تجربه دارند، راهنمایی شوند تا برای گذران زندگی، به کسب حرام یا تکدی رو نیاورند؛ همچنان که پیامبر صلی الله علیه و آله با آن مقام و عظمتی که داشتند، با رفتار و مشاوره‌شان سعی می‌کردند افراد را به کسب و داشتن درآمدی حلال راهنمایی کنند و یا سرمایه‌ای هرچند اندک در اختیار فرد گذارند. گویند که فردی از انصار نزد پیامبر صلی الله علیه و آله اعلام نیاز کرد. ایشان فرمودند: برو از منزلت چیزی [برای فروش] بیاور؛ هرچند کم‌ارزش باشد. آن فرد، گلیم کهنه و ظرفی آورد.

۱. همان، ص ۷۸.

۲. همان، ص ۷۳.

پیامبر به اصحاب فرمود: کسی هست که این را بخرد. فردی آن‌ها را به دو درهم خرید. پیامبر ﷺ فرمود: با یک درهمش غذایی برای خانه بگیر و با یک درهمش تیشه‌ای بخر. این کار را کرد و تیشه را نزد ایشان آورد. پیامبر ﷺ فرمودند: آیا کسی دسته‌ای برای این تیشه دارد؟ فردی گفت: من چوبی دارم. پیامبر تیشه را دسته زده، به آن شخص فرمودند: حال، با این تیشه برو هیزم بیاور و بفروش. پس از پانزده روز که نزد پیامبر ﷺ آمد، وضعش خوب شده بود. حضرت ﷺ به او فرمودند: این، بهتر از آن است که روز قیامت در صورتت اثر صدقه باشد.^۱

۲. پرهیز از افراط در طلب کسب

گفتیم که افراط در کسب، به معنای حرص بیش از حد برای کار و داشتن شغل‌های متعدد است؛ به گونه‌ای که همه وقت فرد را به خود مشغول کند و او را از ارتباطش با خلق و خالق جدا سازد. این روش زندگی، در اسلام مذموم است. اسلام، ترک آخرت برای دنیا، و ترک دنیا برای آخرت را نادرست دانسته است. امام صادق علیه السلام فرموده: «لَيْسَ مِنَّا مَنْ تَرَكَ دُنْيَاهُ لِآخِرَتِهِ وَلَا آخِرَتَهُ لِدُنْيَاهُ»^۲ از ما نیست کسی که دنیای خود را برای آخرت ترک کند و یا آخرت خویش را برای دنیایش رها سازد.

از امیر مؤمنان نیز روایت است که: «أَجْمَلُوا فِي الطَّلَبِ، فَكَمْ مِنْ حَرِيصٍ خَائِبٍ وَ مُجْمَلٍ لَمْ يَخَبْ»^۳ بیش از حد به دنبال کسب روزی نباشید؛ چه بسا حریص دنیا که ضرر می‌کند و چه بسا کسی که کم به دنبال آن است، ضرر نمی‌کند. از دیدگاه دین، اولاً باید برای امور دین و دنیا برنامه ریخت تا هیچ کدام فدای دیگری نگردد. ثانیاً، بیش از حد به دنبال کار و روزی رفتن، مذموم است؛ چه این که صفت حرص را در انسان رشد داده، از قناعت انسان و ایمان او به رزاقیت خدا می‌کاهد. روایات و آیات نیز بر این مهم تأکید دارند که نباید غم روزی را خورد. خداوند با تأکید فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ»^۴ همانا خداوند، خود، روزی‌بخش قدرت‌مند استوار است.

۱. مجلسی، بحار الأنوار، پیشین، ج ۱۰۳، ص ۱۰.

۲. صدوق، من لا یحضره الفقیه، بیروت: نشر دار الاضواء، چاپ ششم، ۱۴۰۵ق، ج ۳، ص ۹۴.

۳. بروجردی، جامع احادیث الشیعة، تهران: انتشارات فرهنگ سبز، چاپ اول، ۱۳۸۶ش، ج ۲۲، ص ۱۰۰.

۴. ذاریات، آیه ۵۸.

قرآن مجید افرادی را که به دنبال جمع مال‌اند و فکر می‌کنند مال، آنان را زندگی جاوید می‌بخشد، نکوهش کرده و فرموده: «الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ؛ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدُهُ، كَلَّا...»^۱ ناگفته پیدا است که جمع مال، آثار زیان‌باری برای فرد و جامعه به بار می‌آورد که بحث از آن، در این مختصر نمی‌گنجد.

همچنین، پیوسته به دنبال آخرت بودن نیز نکوهیده است. به فرموده امام صادق (ع): از جمله کسانی که دعایش مستجاب نمی‌گردد، کسی است که در خانه بنشیند و بگوید: خدایا! روزی ام ده. خدا نیز در جوابش فرماید: آیا به تو نگفتم در طلب روزی برو؛ «... دُعَاءُ الرَّجُلِ جَالِسٍ فِي بَيْتِهِ يَقُولُ يَا رَبِّ ارْزُقْنِي فَيَقُولُ أَلَمْ أَمُرْكَ بِالطَّلَبِ»^۲ در نهج البلاغه نیز می‌خوانیم که امام علی (ع) از یکی از یاران خود سراغ برادرش را گرفت. او گفت: خانه و زندگی را رها کرده، به عبادت می‌پردازد. حضرت به این رفتار واکنش نشان دادند و او را با این کار، دشمن خود خواندند.^۳

۳. ضرورت حلال بودن کسب

پس از بحث در این موضوع که باید هر فردی راه درآمدی برای خود داشته باشد و از بی‌کاری بپرهیزد، بایسته است توجه داشته باشیم که کسب، حلال و مشروع باشد. پیامبر (ص) فرمود: «طَلَبُ الْحَلَالِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ»^۴ پیامبر (ص) دنبال روزی حلال رفتن را بر هر زن و مرد مسلمانی واجب شمرده و به طور کلی، کسب حلال، بهترین عبادت دانسته شده است. در روایتی دیگر نقل شده که شمشیر زدن برای مؤمن، آسان‌تر از کسب حلال است: «ضَرْبَةُ السَّيْفِ عَلَى الْمُؤْمِنِ أَهْوَنُ مِنَ الدَّرْهِمِ فِي حِلِّهِ»^۵ در

۱. همزه، آیه ۲-۳.

۲. بروجردی، جامع احادیث الشیعه، پیشین، ج ۱۷، ص ۴، ح ۸.

۳. نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، مشهد: آستان قدس، چاپ سوم، ۱۳۸۲ش، خطبه ۲۰۹.

۴. مجلسی، بحار الأنوار، پیشین، ج ۱۰۳، ص ۹، به نقل از: مفید، الإرشاد، ص ۲۷۳.

۵. حکیمی، محمدرضا و همکاران، الحیاة، قم: نشر جامعه مدرسین، ج ۵، ص ۴۸۳.

آیه شریفه نیز آمده است: «كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ؛^۱ از پاک‌هایی که به شما روزی دادیم، بخورید.» می‌توان گفت که عمومیت طیبات، اموال حلال را نیز شامل می‌شود و حرام را از دایره کسب خارج می‌کند.

همه پیامبران الهی پیروان خود را از کسب‌های حرام پرهیز می‌دادند، مانند حضرت هود علیه السلام که به مبارزه با کم‌فروشی به عنوان یکی از کسب‌های حرام یا به عبارت دقیق‌تر یکی از حرام‌کننده‌های کسب و درآمد پرداخت. قرآن مجید نیز با عبارت «وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ»، به نکوهش کم‌فروشی می‌پردازد. بر این اساس، حکومت اسلامی نیز موظف است با سیاست‌گذاری‌های خود، راه را بر کسب‌ها و درآمدهای حرام ببندد تا آثار زیان‌بار آن، گریبان‌گیر جامعه نشود. از سوی دیگر، خود انسان سعی کند که از راه‌های مشروع و درست، به کسب روزی حلال بپردازد.

۴. آثار کسب حلال از نگاه روایات

با نگاهی به روایات معصومین علیهم السلام به این موضوع می‌توان پی برد که کسب حلال، آثاری در زندگی دنیوی و اخروی فرد ایجاد می‌کند. برخی از این آثار عبارت‌اند از:

- مغفرت الهی

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده: «مَنْ بَاتَ كَالًّا مِنْ طَلَبِ الْحَلَالِ بَاتَ مَغْفُورًا لَهُ؛^۲ هر کس بر اثر تلاش برای طلب حلال خسته شود، آمرزیده شده است.»

- برترین عبادت

رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «الْعِبَادَةُ سَبْعُونَ جُزْءًا وَأَفْضَلُهَا جُزْءٌ طَلَبُ الْحَلَالِ؛^۳ عبادت، هفتاد جزء است که برترین آن‌ها، طلب حلال است.»

۱. بقره، آیه ۵۷.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، پیشین، ج ۱۰۳، ص ۲.

۳. کلینی، الکافی، پیشین، ج ۵، ص ۷۸.

- کمک در راه دین

امام صادق علیه السلام فرموده: «لَا تَدْعَ طَلَبَ الرِّزْقِ مِنْ حِلِّهِ فَإِنَّهُ عَوْنٌ لَكَ عَلَى دِينِكَ؛^۱ طلب روزی حلال را وا مگذار که آن بر تو نسبت به دینت یاری می‌رساند.»

- رحمت الهی در دنیا و رهایی از عذاب در آخرت

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می‌فرماید: «مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ بِالرَّحْمَةِ ثُمَّ لَا يُعَذِّبُهُ أَبَدًا؛^۲ هر کس از دست‌رنج خود بخورد، خدا به او با نظر رحمت بنگرد و هرگز او را عذاب نکند.»

- نورانیت قلب

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ أَكَلَ الْحَلَالَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا نَوَّرَ اللَّهُ قَلْبَهُ؛^۳ هر کس چهل روز غذای حلال بخورد، خداوند قلبش را روشن نماید.»

- همچون ماه در قیامت

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «مَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلَالًا تَعَفُّفًا عَنِ مَسْأَلِهِ وَتُوسِيْعًا عَلَى عِيَالِهِ وَتَعَطُّفًا عَلَى جَارِهِ لَقِيَ اللَّهَ وَوَجْهُهُ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ؛^۴ کسی که به دنبال مال حلال دنیا باشد تا خود را از نیازخواهی از دیگران دور دارد و برای عیالش وسعت روزی ایجاد کند و به همسایه‌اش [با آن مال] مهربانی کند، روز قیامت خدا را ملاقات کند؛ در حالی که صورتش همچون ماه کامل بتابد.»

- عبور سریع از صراط

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ مَرَّ عَلَى الصِّرَاطِ كَالْبَرْقِ الْخَاطِفِ؛^۵ هر کس از دست‌رنج [حلال] خود بخورد، همچون برق جهنده از پل صراط می‌گذرد.»

۱. مجلسی، بحار الأنوار، پیشین، ج ۱۰۳، ص ۵.

۲. همان، ص ۹.

۳. همان، ص ۱۶.

۴. همان، ص ۸.

۵. همان.

- بازگشایی درهای بهشت

آن حضرت در حدیثی دیگر فرموده: «مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ حَلَالًا فَتَحَ لَهُ أَبْوَابَ الْجَنَّةِ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ؛^۱ هر کس از دست‌رنج حلال خود بخورد، درهای بهشت به روی او باز می‌شود؛ از هر کدام بخواهد، وارد می‌شود.»

۵. آثار کسب حرام از نگاه روایات

اسلام با بیان آثار کسب حلال به مردم فهماند که باید زندگی خویش را پاک و حلال بگذارند و از کسب حرام پرهیز کنند؛ اما متأسفانه، امروزه برخی این امر را رعایت نمی‌کنند و از هر طریقی که شده، به کسب روزی می‌پردازند؛ به همین جهت است که امروزه ناهنجاری‌های اقتصادی به‌شدت افزایش یافته است. بنابراین، بایسته است که مردم، با آثار کسب حلال آشنا شوند و از کسب‌های غیر مشروع پرهیز نمایند.

به‌راستی که کسب‌وکار حرام و به‌تبع آن، روزی حرام، آثار و پیامدهای فراوانی در زندگی دنیوی و اخروی انسان بر جای می‌نهد. کسب‌های حرام، ضمن این‌که نوعی بی‌اعتنایی به آموزه‌های دینی است، آثار بدی در زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی دارد؛ مثلاً مال حرام، در انعقاد نطفه فرزندان اثر سوء می‌گذارد. از همین رو، توصیه شده است که دایه فرزند، نباید مال حرام بخورد.

در این‌جا با توجه به روایات، به برخی آثار زیان‌بار کسب‌های حرام اشاره می‌شود:

- فقر

پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید: «مَنْ كَسَبَ مَالًا مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ أَفْقَرَهُ اللَّهُ؛^۲ کسی که مالی حرام کسب کند، خداوند او را فقیر کند.»

۱. همان، ص ۱۰.

۲. همان، ص ۵.

- نشنیدن سخن حق

مال حرام، چشم و گوش دل انسان را کر و کور می‌کند؛ چنان‌که امام حسین علیه السلام در روز عاشورا و قبل از آن، هر چه با لشکر کوفه صحبت کردند، تأثیری در آن‌ها نگذاشت؛ زیرا گوش و چشم دل‌شان به سبب خوردن مال حرام قفل زده شده بود؛ چنان‌که حضرت خود در بیان علت عدم تأثیر حرف حق در وجود کوفیان فرمود: «... مُلِّتْ بِطَوْنُهُمْ مِنَ الْحَرَامِ؛^۱ ... شکم‌های‌شان، از حرام پُر شده است.» باید توجه داشت که اگر همت انسان، تنها پُر کردن شکم فرزندان خود باشد و توجهی به حلال یا حرام بودن غذا نکند، نباید توقع داشته باشد زمانی که فرزند به رشد و قدرت رسید، سخن حق را، حتی از پدر و مادر خود، بپذیرد.

- نفرین فرشتگان

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «إِذَا وَقَعَتِ اللَّقْمَةُ مِنْ حَرَامٍ فِي جَوْفِ الْعَبْدِ لَعَنَهُ كُلُّ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ؛^۲ هنگامی که لقمه حرام در شکم بنده قرار گیرد، همه فرشتگان آسمان‌ها و زمین، او را نفرین می‌کنند.»

- عدم قبولی اعمال

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنَّ لِلَّهِ مَلَكًا يُنَادِي عَلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ كُلِّ لَيْلَةٍ: مَنْ أَكَلَ حَرَامًا مَّا لَمْ يَقْبَلِ اللَّهُ مِنْهُ صِرْفًا وَلَا عَدْلًا وَالصَّرْفُ النَّافِلَةُ وَالْعَدْلُ الْفَرِيضَةُ؛^۳ خداوند فرشته‌ای دارد که هر شب بر بیت المقدس ندا می‌دهد: هر کس حرامی [هر چند اندک] را بخورد، خداوند از او نه عمل مستحب را قبول می‌کند و نه واجب.»

- توشه به سوی آتش

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «مَنْ اِكْتَسَبَ مَالًا مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ كَانَ زَادُهُ إِلَى النَّارِ؛^۴ کسی که مالی از غیر حلال کسب کند، توشه‌اش به سوی آتش خواهد بود.»

۱. همان، ج ۶۵، ص ۱۵۴.

۲. همان، ج ۱۰۳، ص ۱۲.

۳. همان، ص ۱۶.

۴. همان، ص ۱۰.

- حسرت و پشیمانی قیامت

امام علی علیه السلام فرموده: «إِنَّ أَعْظَمَ الْحَسْرَاتِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَسْرَةُ رَجُلٍ كَسَبَ مَالًا فِي غَيْرِ طَاعَةِ اللَّهِ فَوَرَّثَهُ رَجُلًا فَأَنْفَقَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ فَدَخَلَ بِهِ الْجَنَّةَ وَدَخَلَ بِهِ الْأَوَّلَ النَّارِ»^۱ از بالاترین حسرت‌های روز قیامت، حسرت مردی است که مالی از راه حرام کسب کرده و آن مال به فردی ارث رسیده که در راه طاعت الهی هزینه کرده است؛ به طوری که فرد دوم به واسطه آن مال به بهشت، و شخص اول به دوزخ می‌رود.»

- فضیلت رد مال حرام

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «لَرَدُّ دَانِقٍ مِنْ حَرَامٍ يَعْدِلُ عِنْدَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ سَبْعِينَ أَلْفَ حَجَّةٍ مَبْرُورَةٍ»^۲ رد کردن ذره‌ای از حرام، نزد خدا برابر است با هفتاد هزار حج پذیرفته شده.»

۶. توبه از درآمدهای حرام

توبه، در هر موردی، به گونه‌ای خاص است و تنها به طلب استغفار از خداوند نیست. اگر مالی از کسی ربوده شد، توبه‌اش به بازگرداندن آن و عذرخواهی از صاحب مال است. در این جا به بیان حکایتی در خصوص حرام بودن درآمدهای به‌دست‌آمده از طریق همراهی و همکاری با حکومت ظالم، می‌پردازیم.

علی بن ابی حمزه، از اصحاب امام صادق علیه السلام می‌گوید: دوستی داشتم که کاتب دیوان بنی‌امیه بود. به من گفت: از امام صادق علیه السلام برای من وقت بگیر. [برای او از امام] وقت گرفتم. وقتی رفتیم، سلام کرد و خدمت امام نشست. سپس گفت: فدای تان شوم! من در دیوان این قوم، کاتب هستم و مال فراوانی از دنیای‌شان نصیب شده و نپرسیده‌ام که آن اموال از کجا آمده است. امام فرمودند: اگر بنی‌امیه کسانی را که برای‌شان بنویسند و خراج جمع کنند یا بجنگند و در جماعت‌شان حاضر باشند، نداشتند، حق ما را غصب نمی‌کردند و اگر مردم آنان را با آنچه در دست‌شان است، رها کنند، چیزی جز آنچه را در دست‌شان است، نمی‌یابند.

۱. همان، ص ۱۲.

۲. قطب الدین راوندی، الدعوات، قم: انتشارات مدرسه امام مهدی علیه السلام، چاپ اول، ۱۴۰۷ق، ص ۲۵.

جوان عرض کرد: فدای تان شوم! آیا راه خروجی [از این مهلکه] برای من هست؟ امام فرمودند: اگر بگویم، عمل می‌کنی؟ گفت: آری. امام فرمودند: از همه آنچه در دیوان آنان به دست آوردی، خارج شو. اگر صاحب مالی را می‌شناسی، به او بازگردان و اگر نمی‌شناسی، صدقه بده^۱ و من برای تو نزد خدا بهشت را ضمانت می‌کنم. راوی می‌گوید: جوان، مدتی سرش را پایین انداخت و بعد سر بلند کرد و گفت: باشد، انجام می‌دهم.

علی بن ابی حمزه می‌گوید: جوان با ما به کوفه برگشت و از هر چه داشت، خارج شد و حتی در مورد لباسی که در بدن داشت، طبق دستور امام رفتار کرد. ما دوستان چیزی روی هم گذاشتیم و لباسی برایش خریدیم و پولی برای مخارج زندگی به او دادیم. چند ماهی بیشتر طول نکشید که مریض شد. به عیادتش می‌رفتیم. روزی وقتی به عیادتش رفتیم، در حال جان دادن بود. چشمش را باز کرد و به من گفت: علی! به خدا قسم! دوست شما (امام)، به وعده‌شان وفا کردند. پس از مدتی مُرد و ما او را به خاک سپردیم. مدتی پس از آن، وقتی در مدینه خدمت امام صادق علیه السلام رسیدم تا نظر حضرت به من افتاد، فرمودند: ای علی! به خدا قسم! به وعده‌مان نسبت به دوستت عمل کردیم. گفتم: راست گفتید ای پسر رسول خدا! خود او نیز هنگام مرگ به من چنین گفت.^۲

۷. کسب‌ها و درآمدهای شبه‌ناک

هر اندازه ایمان فرد بالاتر رود، باید دقت او در کسبش بیشتر شود؛ چنان‌که از روایات چنین استفاده می‌شود که اگر انسان نسبت به درآمدهای مجهول یا مشتبه، بی‌مبالا باشد، یعنی کاری نداشته باشد که فلان مال، حلال است یا حرام، رستگار نمی‌شود. به چنین کسی در روز قیامت خطاب می‌شود که از هر دری می‌خواهی، وارد دوزخ شو.^۳

۱. در این باره، شایسته است به موضوع ردّ مظالم عباد که در احکام آمده، اشاره شود.

۲. کلینی، الکافی، پیشین، ج ۵، ص ۱۰۶.

۳. رک: مجلسی، بحار الأنوار، پیشین، ج ۱۰۳، ص ۱۱.

در روایتی دیگر آمده که یکی از یاران امام صادق علیه السلام به قصد سفر تجارته خدمت ایشان رسید. آن حضرت نیز هزار درهم برای تجارت به او دادند تا با سود آن، به زندگی خود سامانی دهند. پس از چندی، فرد مزبور با دو کیسه هزار دره‌می خدمت امام رسید. حضرت پرسیدند: چه معامله‌ای کردی که اصل و سود سرمایه برابر شده است؟ گفت: جنسی را برای فروش به شهری بردیم. آن‌گاه بیرون شهر اطراق کرده، از مسافران وضعیت جنس را در شهر جو‌یا شدیم. گفتند: [چنین جنسی] در شهر وجود ندارد و مردم [به آن] نیاز دارند. ما قیمت‌ها را بالا بردیم و مردم نیز با رضایت کامل آن‌ها را از ما خریدند. امام با توجه به این‌که جنس را بیش از قیمت معمول فروخته بودند، تنها اصل سرمایه را برداشته و از دست زدن به سود آن خودداری کردند؛ در حالی که معامله در ظاهر درست بوده و کسبی حلال است؛ اما امام به دلیل ظلمی که در اثر بالا بردن قیمت به خریدار شده، سود آن را نپذیرفتند.^۱

---

۱. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، قم: انتشارات صدرا، ج ۱۸، ص ۲۶۲؛ رک: فروع کافی، ج ۵، ص ۱۶۱.